

Tabula.

Zonder rasa.

Jolien Naeyaert, 2015,
de tafel van mijn caravan.
Document uit Praktijk van
het Dwalen. Performance,
Kunstenfestival Plan B,
Bekegem, België

In het kader van dit themadossier nodigde het BMA team de architecte/ kunstenaars Jolien Naeyaert uit voor een verkenning van de Brusselse ruimte. Naeyaerts tocht door de stad werd een dwaling in de beste psychogeografische traditie, met plaatsen, boeken, eigen gedachten en conversaties met andere kunstenaars als 'compagnons de route'. Uit haar verslag komt een 'mentaal' Brussel naar voor dat geografische en tijdsgrenzen negeert, een Brussel 'waar het al eens mag wringen'. (KR)

Brussel – een mentale ruimte

JOLIE NAEYAERT [IR. ARCHITECT / BEELDEND KUNSTENAAR]

Je zou er de hele dag kunnen zitten, in gedachten verzonken. Mijn denken — een woord dat indrukwekkender klinkt dan het verdiende — had zijn vislijn in de stroom neergelaten. Minutenlang bleef het deinen, dan weer hier, dan weer daar, tussen de weerspiegelingen en het wier, liet het zich door het water optillen om dan weer te dalen tot — u kent dat rukje — de plotselinge opeenstapeling van een denkbeeld aan het eind van de vislijn: en vervolgens het behoedzame inhalen en het bedachtzame uitspreiden. Helaas, in het gras zag mijn vangst er maar klein en onbeduidend uit... Maar hoe klein het ook was, het had toch de raadselachtige eigenschap van zijn soort — teruggezet in mijn geest werd het onmiddellijk heel prikkelend en belangrijk; en toen het wegschoot en zonk en plotseling van hot naar her flitste, veroorzaakte dat zo'n deining en oproer van ideeën dat het onmogelijk was om stil te blijven zitten. Daardoor rende ik plots heel snel over een grasveld.

(VIRGINIA WOOLF, 1929)¹

Een tafel in het midden van een kamer voelt als een onbeschreven blad papier dat beschreven wil worden. Zoals het blad van deze tekst, dat in den beginne blanco ergens op een tafel lag. Alsof het papier de potentie in zich draagt zelf tot tafel te verworden.

ik hou van tafels
de tafel van mijn eigen kamer
de tafel in de tuin van mijn vorig huis
de tafel van mijn caravan
de tafel in mijn atelier
de tafel van mijn verbeelding
de tafel in een Brussels café

Onlangs schreef ik op een blad papier dat je als architect geen verbeelding genoeg kunt hebben. Ik schreef het niet alleen neer, ik zei het ook luidop.

luidop nadenkend

Als je wil, zodat anderen me kunnen horen en mijn gedachten mee kunnen kneden. Zo beschouw ik het als de taak van de architect om niet alleen de fysieke en virtuele ruimte vorm te geven, maar evenzeer de mentale ruimte.

Hoe beginnen? Hoe kan je dat grijpen? Wat is mijn wereld? Wat is mijn 'beleefwereld'? Is het die van mij? Op welke manier

Michelle Sáenz Burrola, 2019, Iztaccíhuatl espejo, técnica mixta sobre papel 18 x 24 cm, La Quiñonera, Ciudad de México

heeft de gebouwde ruimte invloed op mijn mentale ruimte en vice versa? Hoe kijk ik naar de wereld en hoe wordt dit vormgegeven door de fysieke ruimte waarin ik mij beweeg?

Ik begin met een tafel en zie of ik mijn beleefwereld, hoe intiem en subjectief ook, op tafel kan leggen. Hier, op dit vel papier? Ik begin met schrijven en het eerste woord dat bij me opkomt luidt:

resisteren

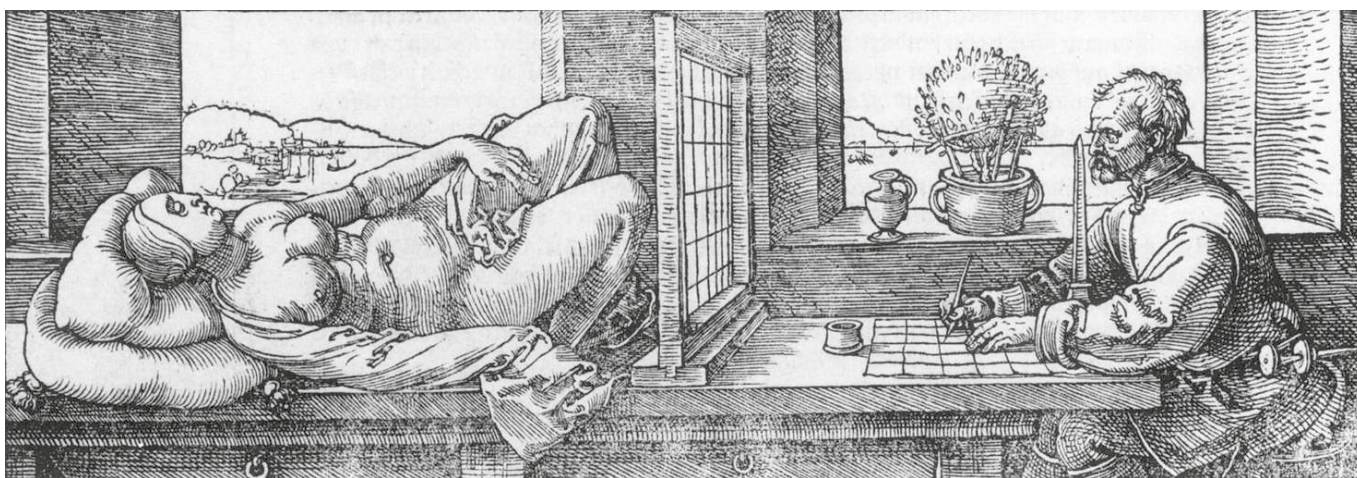
Hoewel ik destijds niet exact wist wat mij naar de grote stad bracht, herinner ik me wel nog heel levendig dat ik zo'n drie maand na de aanslagen van 22 maart naar Brussel verhuisde, één juni 2016 om exact te zijn.

Stadtluft macht frei?

Ik had het toen niet zozeer neergeschreven. Wel herinner ik me dat ik met mijn eigen ogen wou zien wat er allemaal gaande was in de wereld. Televisie noch krant kon het mij toen vertellen. Tegelijk had ik nood aan een kamer voor mezelf en die vond ik ook, in centrum Brussel. Ik vond een kamer met een raam dat uitkeek op een tuin. In de tuin stond een tafel. Ik besloot even te blijven.

Cruciaal aan een tafel is dat je er vaak niet alleen, maar net samen met anderen aan zit. Zo deelde ik de voorbije vijf jaar een

¹ WOOLF, V., (1929). A Room of One's Own. Vertaling uit het Engels: Een kamer voor jezelf. Uitgeverij Chaos, Utrecht, p.154

Albrecht Dürer, ca. 1525, De tekenaar en de liggende vrouw

tuintafel én huis met mensen uit Duitsland, Mexico, Frankrijk, Nederland, Zuid-Afrika, België en IJsland. Vandaag ben ik dan ook niet langer geneigd dit vel papier alleen te bekladden. Liever treed ik in dialoog met diegenen die — fysiek of denkbeeldig — aan mijn tafel plaatsnemen: Virginia, Michelle, Albrecht, Audre, Jean Pierre, Kim, Gloria, Anne, Anupama, Charles, en — nu we toch hier zijn — de Brusselaar. Ik ga in gesprek, zonder gom of Tipp-Ex, niks wordt uitgewist. Tabula. Zonder rasa. De vragen en uitspraken blijven op het blad gekleefd. De bedenkingen, de schetsen, de quotes, de frictie, de koffierand. Of was het bier? Als ik ergens kan starten, dan start ik graag daar ja, aan de tafel van een Brussels café. Daar mag het wel eens wringen. We hoeven er niet allen op eenzelfde golflengte te zitten, noch te blijven zitten. We gaan in gesprek, we lachen, we slaan met de vuist op tafel, we gaan uiteen, en morgen denken we er misschien weer anders over. Even goede vrienden. Koffietje? Het mag wel eens botsen, ieders gedachtegoed flink door elkaar schuddend. Hoe kan het ook anders, wanneer je aandacht schenkt aan wie zich zowat rond die tafels verzamelt.

MENTALITEITEN²

Van over de hele wereld komen er denkkaders samen, ze komen naar je toe. Het enige wat je moet doen, is aan de tafel blijven zitten. Toch voor even. Vaak hebben we net dát met elkaar gemeen: we komen van elders. Vlaming, Waal, toerist, expat, vluchteling, buitenlander, Erasmusstudent, kunstenaar, commerciant, dakloze, migrant; tous ensemble, *des bruxellois d'ailleurs*. Dat we van elders komen, is net wat ons verenigt. Maar wat brengt ons hier?

(gast)vrijheid?
(toe)vlucht?
anonimiteit?
solidariteit?
eenzaamheid?

² Een mentaliteit is eigen aan een groep. Zij bestaat enerzijds uit de voorstellingen die een groep zich maakt van de wereld en van de maatschappij waarin zij leeft, en anderzijds uit collectieve gedragspatronen zoals rituelen, waarin deze voorstellingen worden uitgedrukt en aan volgende generaties overgedragen. Een mentaliteit heeft naast cognitieve ook affectieve componenten. De leden van een groep kunnen deelhebben aan een bij die groep horende mentaliteit zonder dat zij zich daar (geheel) van bewust zijn. KUNZEL, R.E. (1997). Beelden en zelfbeelden van middeleeuwse mensen, historisch-anthropologische studies over groeps culturen in de Nederlanden, 7de-13de eeuw, p.13-14

Soms vraag ik me af hoe de vrouw op de tafel in de houtsnede *De tekenaar en de liggende vrouw* (1525) van Albrecht Dürer zich gevoeld moet hebben. Eenzaam? Ze is er nochtans niet alleen. De tekenaar is er ook. Een man die met een grote focus staart naar de vrouw tegenover hem, een menselijke aanwezigheid die schaal biedt aan de ruimte die hij wenst te capteren. Een ruimte waar hij niet langer deel van uitmaakt. Hij is eruit gestapt, de dingen op een afstand houdend, om ze te kunnen analyseren. Via zijn kader en zijn meetsysteem tracht hij vat op de wereld te krijgen. Binnen deze hyperfocus, doorheen zijn kader turend, vraag ik me af of de man zich na enige tijd — laten we zeggen, eeuwen — nog bewust is van het kader waarbinnen hij de dingen plaatst. Wordt het niet eens tijd dat hij van zijn stoel loskomt, al was het maar om de constellatie waarin hij zich nestelt onder ogen te zien? Hoe passief de vrouw aan de andere kant van het kader ook lijkt neer te liggen, hoe nieuwsgieriger ik word over haar ontlukende positie. Alsof ze zo uit haar slaap kan oprijzen. Ze bevindt zich aan de andere kant van het kader. Ze bevindt zich niet buiten maar IN haar omgeving, van waaruit ze de dingen kan voelen, horen, ervaren, én terug kan kijken. Bewust van het *frame* van waaruit naar haar en de wereld wordt gekeken. Ze keert de blik om, echter van binnenuit, om nog maar te zwijgen over haar lichamelijkheid, vuur en eros als kennisvorm.

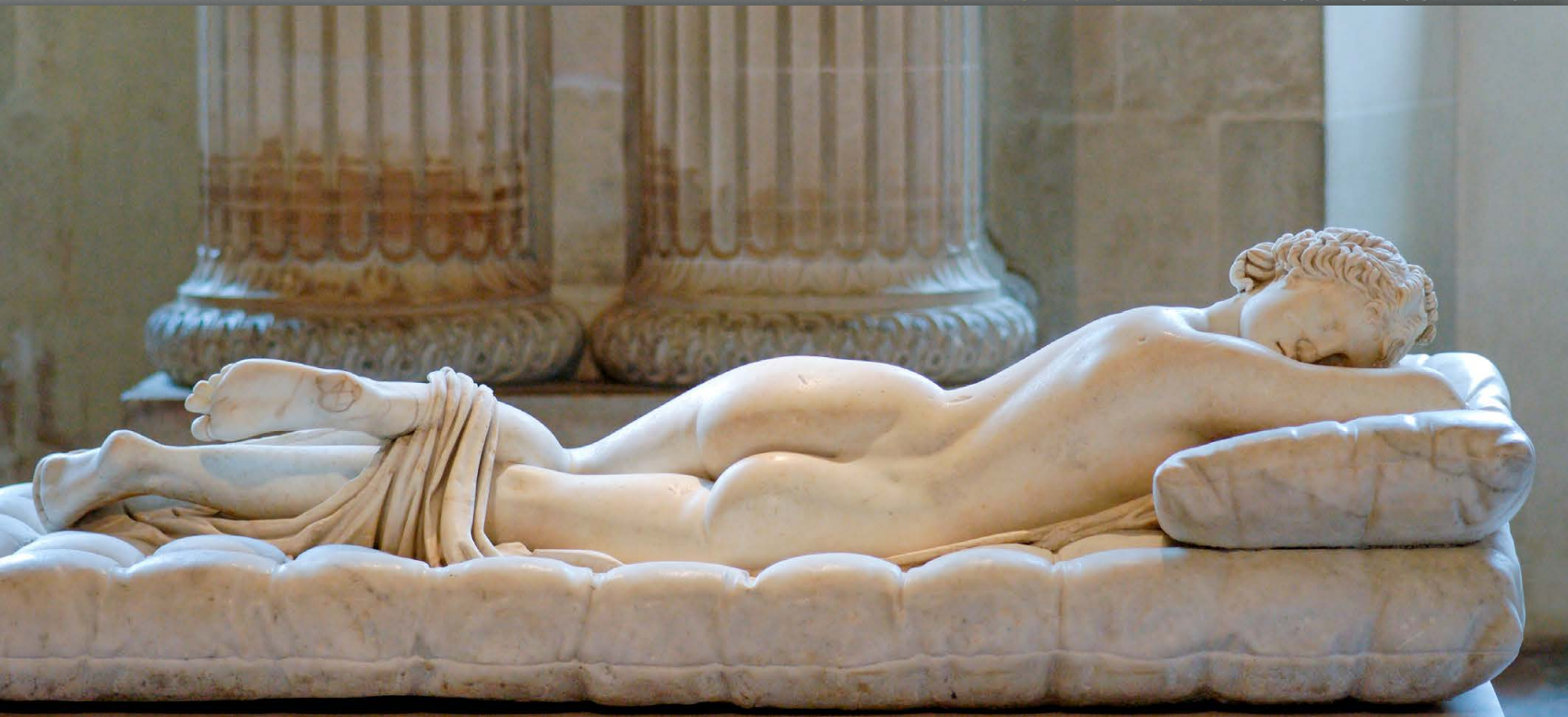
The erotic is the nurturer or nursemaid of all our deepest knowledge.

When we begin to live from within outward, in touch with the power of the erotic..., then we begin to be responsible to ourselves in the deepest sense.

[AUDRE LORDE, 1978]³

Kan het kader uit de houtsnede als metafoor dienen voor 'de mentale ruimte'? Hoewel de dualiteit in gender binnen Dürers houtsnede veel aandacht opeist, wil ik in eerste instantie schrijven over de latente spanning die in het beeld sluipt. Wat als ze van plaats zouden wisselen? En blijven wisselen? Wat als ze uit hun verstarring zouden loskomen en zich voortdurend zouden

³ LORDE, A., (1978). 'Uses of the Erotic. The Erotic as Power.' Uit *Sister Outsider*. Crossing Press, Berkley.

Sleeping Hermaphroditus, Borghese Hermaphroditus, Romeinse kopie (2de eeuw) beeldhouwd in Grieks marmer. Marmeren matras (Carrara marmer) beeldhouwd door Gianlorenzo Bernini in 1619 op vraag van Kardinaal Borghese. Louvre Museum, Paris. Beeld CC BY-SA 3.0 via Wikimedia Commons. Uit *The Sleeping Hermaphrodite. Waking up from a Lethargic Confinement*. Kyklada.press, Athene, p.32-33

bewegen, en zo van perspectief veranderen, tegen polarisatie in? Wat als ze het kader zouden verplaatsen of het opnieuw zouden vormgeven? Wat als ze het kader tussen hen zouden wegnemen? Dan blijft de tafel over. Iemand vroeg me weleens wat er in de plaats komt, als we niet langer rond een haardvuur kunnen zitten.

Een tafel?

Ongetwijfeld heb ik bijzondere taferelen in gedachten, intense gesprekken van de voorbije jaren die mijn zijn én denken hebben getransformeerd. Ze speelden zich vaak af rond een tafel. Maar dat haardvuur zet me verder aan het denken. Met Eros, denk ik aan Hestia, de Griekse godin van het vuur. En dan weer aan Hermes.

Aan Hestia behoort het binnen, de beslotenheid, het vaste, het terugplooiën van de mensengroep op zichzelf; aan Hermes behoort het buiten, de opening, de beweeglijkheid, het contact met wat niet eigen is. Men kan stellen dat het koppel Hermes-Hestia, in zijn polariteit, de spanning uitdrukt die de archaische voorstelling van de ruimte kenmerkt: de ruimte vraagt om een centrum, een vast punt, van uitzonderlijke betekenis, vanwaar men zich kan oriënteren en kwalitatief verschillende richtingen

bepalen. De ruimte verschijnt echter tegelijk als plaats van beweging, en dat impliceert de mogelijkheid van verschuivingen en van overgangen van elk willekeurig punt naar een ander.

[JEAN PIERRE VERNANT, 1991]⁴

Kunnen Hestia en Hermes zich in elkaar vervlechten, transformeren, kunnen ze van lichaam veranderen? Wat gebeurt er met de vrouw en de man aan Dürers tafel, wanneer het kader wegvalt? Zouden ze 'mergen', van rol wisselen of de handen in elkaar slaan? Het hangt er wat vanaf, lijkt me, in welke context de tafel wordt neergepoot; welke mentale ruimte er in het landschap heerst én mogelijk wordt; welke mentaliteit tot stand komt in hun ontmoeting. Welke fysieke ruimte zou er vervolgens ontstaan, startend uit deze getransformeerde mentale ruimte?

Bewegend van een Vlaams dorp naar een Vlaamse stad, en vervolgens naar de Belgische hoofdstad, vraag ik me af wat er na Brussel komt? Ik hou ervan niet op de bestemming te focussen, maar het dwalen te omarmen. Me-

anderend van het ene naar het ander, ontdekkend welke ruimte en oriëntering van hieruit kan ontstaan. Zoals Hermaphrodite, zoon van Hermes en een moeder delend met Eros.

Jolien Naeyaert & Kim Snauwaert, 2021, Grens Over Schrijdend. Document uit Praktijk van het Dwalen. Performance, Croxhapox, Gent, België

4 VERNANT, J.P., (1991). uit VERSCHAFFEL, B. (2006), *Van Hermes en Hestia. Teksten over architectuur*. A&S/books, Gent, p.2

desespiegles, Jolien Naeyaert & Anne Philippe, 2020, *Une chambre à Bruxelles*, Brussel, België.

Beeld vastgelegd in de kamer van Jolien Naeyaert in het huis in centrum Brussel.

Without a masculine or feminine face, without a fixed name and with an uncertain passport, I settled in Athens: a getaway-city in between West and East, a city at a crossroads. I arrived in a Greece hit with debt and austerity policies, confronted with managing the influx of thousands of migrants and refugees who were crossing the Mediterranean shores to escape the postcolonial wars and poverty of the Middle East. Athens was a unique observatory for understanding the processes of the neoliberal destruction of Europe, social control via debt economy, and reconstructing nation-states as phantom enclaves for restoring racial and patriarchal sovereignty in a context of worldwide war and financial globalisation. I felt as if Athens were trembling like my voice, and I loved it as I had never loved any other city. I fell in love with its streets, its inhabitants, its language. Athens became for me the school of metamorphoses.

(PAUL B. PRECIADO, 2019)⁵

Benieuwd welke ruimte er mogelijk wordt wanneer Hermaphrodite uit haar slaap ontwaakt, wanneer we allen ontwaken en ons rond de tafel zetten? Of kunnen we beter, zoals Virginia, maar eens samen over dat grasveld gaan rennen?

Ik vraag me af of we ruimten en landschappen kunnen ontwerpen waar meerdere ordeningen, denkpatronen en bestaansvormen mogelijk zijn. Zouden we de kracht van marges, achterkanten en heterotopische ruimten kunnen inzetten als landschappen waar transformatie thuis is? Geen ruimten ontwerpen volgens codes die obsoleet zijn geworden, maar plekken creëren die een maatschappij in verandering welkom heten? Ook een maatschappij die het (nog) niet weet, die twijfelt of contradictorisch is?⁶ Het zijn vragen die ik enkele maanden geleden heb neergeschreven op een ander blad papier. Al plakken ze hier nog steeds aan mijn tafel.

Een tafel kan je verplaatsen.

Een gesprek rond een tafel in een dorp verloopt anders dan gesprekken in een stad. Het dorp waar ik opgroeide, lag aan de grens met Wallonië én Frankrijk. Een bijzondere plek in het diepe West-Vlaanderen dat, alleen al in zijn taal, zoveel potentiële kruisbestuiving in zich draagt, maar waar al té weinig over

de grenzen heen werd bewogen. Dat was althans mijn beleving toen ik er opgroeide. Dus besloot ik zelf maar te bewegen, en liefst blijf ik dat doen.

1950 mile-long open wound, dividing a 'pueblo'; a culture, running down the length of my body, staking fence rods in my flesh, splits me splits me, 'me raja me raja'. This is my home, this thin edge of barbwire. But the skin of the earth is seamless. The sea cannot be fenced, 'el mar' does not stop at borders. To show the white man what she thought of his arrogance, Yemayá blew that wire fence down. This land was Mexican once, was Indian always and is. And will be again.

(GLORIA ANZALDÚA, 1987)⁷

Kan een tafel tot brug verworden, wanneer je ze op een grens zet? Hoewel Brussel intrigeert in de ontmoeting van wat we zogenaamd benoemen als 'Noord' met 'Zuid' en 'Oost' met 'West', ligt de sterkte van die ontmoeting net in de bewustwording dat wat je tot 'centrum' benoemt, uiterst relatief is — om niet te zeggen misplaatst, geprivilegieerd, arrogant. Het valt maar te bezien van waaruit je kijkt, waar je het kader plaatst, waar je de tafel neerpoot. Wat als de tafel in eerste instantie niet fysiek, maar wel denkbeeldig bestaat? Welke mentale ruimte kan van hieruit groeien? Welke TIJD-RUIMTE?

Hey Anne,

Je ne sais pas si tu peux entendre le son qui vient de dehors?

Le son de l'église qui donne l'heure.

Il est 18h.

Je ne sais pas, Anne.

Je pense que je veux te parler d'un sentiment de ces derniers jours, semaines, mois,... de cette situation bizarre dans laquelle on se retrouve.

Je ne sais pas comment le décrire, mais je me sens un peu dans un univers parallèle.

Je me demande Anne, l'ESPACE-TEMPS dans lequel nous parlons, est-ce que c'est aussi un univers parallèle?

On se trouve où?

C'est quel espace qu'on crée?

J'ai aimé ta présence dans la dernière vidéolettre.

Je pourrais voir juste un profil de toi.

Par contre, je t'écoute, je t'écoute dans cette langue que je ne connais pas cent pour cent.

Et il y a des choses que je n'ai pas tout à fait compris.

Mais tu as parlé des femmes, d'amour, de la vie, de la vraie vie, et du vrai.

Si tu as ce sentiment d'univers parallèle, est-ce que ça peut être vrai?

Dans quoi pour toi Anne tu sens la vérité dans nos échanges?

Il nous manque de la vivacité?

Pour être honnête, pour moi, la vivacité est là.

Elle est présente.

Je t'embrasse.

[JOLIEN NAEYAERT/DESEPIEGLES, BRUXELLES, BELGIQUE, 2020]⁸

5 PRECIADO, P.B. (2019). *An Apartment on Uranus*. Fitzcarraldo Editions, London. Uit *The Sleeping Hermaphrodite. Waking up from a Lethargic Confinement*. Kyklada.press, Athene, p.41

6 NAEYAERT, J. (2022). *Error. Errance. Eros*. VAI, deSingel, Antwerpen

7 ANZALDÚA, G. (1987). *Borderlands. La Frontera. The New Mestiza*. Aunt Lute Books, San Francisco, p.24,25

8 DESEPIEGLES, (2020). *Vidéolettre pour Anne, 4 décembre 2020*. Brussel

Charles Brias, 1831, De ingang van de Botermarkt. Het Broodhuis, Brussel, België

Bonsoir Jolien,

*Beaucoup de choses à te dire ce soir, sur
cet ESPACE-TEMPS, que tu interrogues.*

Cet univers dans lequel nous nous mouvons.

J'ai bien entendu les cloches qui sonnent de ta fenêtre.

*Pour moi, ici, quand je t'écris une vidéolettre,
c'est dans un ESPACE-TEMPS où le temps
de l'horloge s'arrête un moment.*

C'est un autre ESPACE-TEMPS, où je peux m'agiter.

Agiter mes pensées, des histoires.

Un espace de liberté de la pensée, peut-être.

*Je m'interroge et je t'interroge sur ce
que nous faisons à la pensée?*

*Qu'est-ce qu'on fait, Jolien, quand on
construit ces ESPACES-TEMPS?*

*Ces ESPACES D'IMAGES-TEMPS où
nos pensées circulent?*

Ces images toutes tendues vers l'écoute et l'adresse.

*Je me demande, Jolien, si nous ne cherchons pas
une autre manière de penser la place ou plutôt
l'architecture, alors qu'elle serait pensée par des
femmes, dans un nouvel ESPACE-TEMPS.*

Je t'embrasse.

[ANNE PHILIPPE/DESESPIEGLES, PARIS, FRANCE, 2020]⁹

Hoe imaginair of mentaal de TIJD-RUIMTE die je kneedt vandaag ook is, kneed maar voort. Ga in gesprek, zet je rond de tafel en zie welke fysieke RUIMTEN er vervolgens uit kunnen ontstaan. Neem de TIJD. Het menselijk lichaam heeft zoveel capaciteiten, zoveel intelligentie in zich, maar het ontbreekt ons vaak aan tijd om die bron van kennis ten volle tot uiting te laten komen.

*Standardisation and mass production have
led to the undervaluing of human capacities,
including intuitive, emotional intelligence and
personal judgement, as compared to machine
production and operation as the new norm.*

[ANUPAMA KUNDOO, 2020]¹⁰

Een tafel mag je gerust omverduwen. De deugniet in het schilderij van Charles Brias uit 1831 durft de boel al eens op stelten te zetten. Hij doet het aan 'De ingang van de Botermarkt', de plek waar vandaag het Beursgebouw neergepoot staat. Het getuigt van de genius loci die hartje Brussel in zich draagt. Tabula rasa? Nee, de lei hoeft niet altijd schoon te zijn om te kunnen beginnen. Laat het maar eens wringen. Santé bruxellois d'ailleurs. Santé Virginia, Michelle, Albrecht, Eros, Audre, Hestia, Hermes, Hermaphrodite, Jean Pierre, Kim, Gloria, Anne, Anupama, Charles. Santé, op Brussel!

⁹ DESESPIEGLES, (2020). *Vidéolettre pour Jolien*, 5 décembre 2020. Parijs

¹⁰ KUNDOO, A. (2020). *Taking Time*. Uit Anupama Kundoo, Lars Müller Publishers, Zürich, p. 153